

ben, és azért, hogy másik megoldást is kidolgoz, hogy demokratikusabb, hogy az átlagember szempontját érvényesíti.

Reviczky a katedra-esztéták tragikum- és humor-elméleteinek problémafelvetését tette határozottabbá s mélyítette el. Rákosi tragikumelméletéhez hasonlóan a pozitívizmus álláspontjáról fogalmazva választ, mindkét irányzattal egyezve abban, hogy a kisember szempontját érvényesítette.<sup>32</sup> Ily módon olyan humorfilozófiát fogalmazott meg, amely szembe fordult mind e két irányzattal, s abszolút ellenpontját adta Beöthy tragikumelméletének. A katedra-esztéták, Beöthy és Rákosi a dzsentri-polgári társadalom polgári társadalmi programját, filozófiáját és morálját fogalmazták meg. Beöthy a hatalomra került dzsentri réteget,<sup>33</sup> Reviczky azét a dzsentriét, aki kívülrekedt ezen a hatalmon. Szemlélete, természetesen, általánossá nem válhatott. Pozitív programot nem fogalmazott meg. Elmélete olyan, ami nem is általánosítható, csak mint művész kételkedésének világnézeti kivételése igazolható erkölcsileg. E humorfilozófia értéke nem önmagában, hanem ellenpont jellegében rejlik. Abban, hogy a folyamatosságot biztosító polgári, illetve dzsentri-polgári gondolkodásmóddal szemben ellenzéki szemléletet képviselve, az annak programjában található építő tendenciára hívta fel a figyelmet.

Wintermantel István

### Egy radikális lap a polgári baloldalról

(A Láthatár — 1927)

„A Láthatár? Tényleg szimpatikus, azonban nagyon zavaros. . . . Én nem tudom, mi a fenét akarnak azzal a szabadsággal? A »polgári szabadságok« ideje rég elmúlt akkor, amikor a kapitalista fejlődés elérte az imperializmus fokát. . . .”<sup>31</sup> — írja az anarchizmussal és marxizmussal ismerkedő fiatal József Attila Párizsból, haza nővérének.

A József Attila-i gondolatsornak az indulatos kifakadás ellenére ma is helytálló igazságtartalma engedi meg dolgozatunk ily aforisztikus intonációját. Egy a polgári ellenzéki irodalmi csoportok között számontartott,<sup>2</sup> egyébként figyelemre alig méltatott<sup>3</sup> rövid életű irodalmi folyóirat bemutatására teszünk kísérletet az alábbiakban, mindenekelőtt attól a szándéktól indítva, hogy felhívjuk a figyelmet a magyar társadalmi-ideológiai fejlődés egy sajátos, anakronisztikusságában is tiszteletreméltó, alapvetően vitatható eszmei pozíciójában is haladó szellemi mozgalmára.

#### I.

„Új társadalmi és politikai orientáció. Szellemi és szociális mozgalmak ismertetése, különösen azoké, melyek a közkeletű doktrinákon túlnőttek. Világpolitikai beszámoló a kor nagy célkitűzéseiről, a hatalmak törekvéseiről, a népek testvériségéről, a demokratikus erők helyzetéről. Közéleti figyelő. A magyar irodalom új értékeinek bemutatása. Művelt és szabad szellemű közvélemény kialakításának előmozdítása.”<sup>4</sup> — ezzel a programmal indult 1927-ben Rubin László „társadalmi, világpolitikai és irodalmi szemlé”-je, elsősorban Csécsy Imre, Kende Zsigmond, Németh Andor, Szász Zoltán és Székely Arthur anyagi és szellemi támogatásával.

Talán egyetlen folyóiratnál sem fejeződött ki oly nyíltsággal a haladó, két világháború közötti magyar kis- és középpolgárság, a polgári értelmiség keserű dilemmája, hamis alternatívák közötti útkeresése, az ellenforradalmi rendszer szellemi-erkölcsi és fizikai terrorja miatti lázadása, de ugyanakkor perspektívátlanlansága, s az ezt felismerő önjónikus attitűd,

<sup>31</sup> Rákosival rokonítja az is, hogy a mulandóság (Rákosinál: a halál mint köztragikum) olyan problémaként jelentkezik, mint „az egyetlen, amire nincs vigasztalás a világon.” Tavaszí áramlatok, 1884. PAKU 544.

<sup>32</sup> Ld. NÉMETH G. Béla tanulmányát Beöthy tragikumelméletéről.

<sup>3</sup> József Attila levele József Jolánhoz 1927-ből. Közli: NÉMETH Andor: József Attila és kora. Csillag 1948. febr. 23.

<sup>4</sup> A magyar irodalom története. VI. köt. Szerk.: SZABOLCSI Miklós. Bp. 1966. 205–206.

<sup>5</sup> Tudomásunk szerint csak egy kis tanulmány utal a folyóiraatra József Attila kapcsán: M. PÁSZTOR József: József Attila és Rubin László kapcsolata. Tiszatáj 1966/315–318.

<sup>6</sup> A Láthatár (továbbiakban: L.) első számának rektója.

mint ennél a lapnál. Ez a „tisza” modell-jelleg teszi társadalom- és eszmetörténeti szempontból értékesé A *Láthatárt*, noha a szűkebb irodalomtörténet, az esztétikai viszonyítás aspektusából talán kevésbé lenne méltó a részletes bemutatásra.

A századelőről sarjadt magyar polgári radikalizmus második nemzedékének szűk, itthon maradt töredék-rétege alkotta a folyóirat szellemi körét; egykori vezető galileisták, akik a változott történelmi és politikai körülmények között is megkísérelték — bevallottan eredménytelenül — továbbvinni a polgári radikalizmus eszmekörét. Vezetőjüknek, a novellákat és regényeket író Rubin Lászlónak az életútja mintegy jelképe lehetne az egész mozgalomnak.<sup>5</sup> A Galilei Kör egykori alapító tagja, majd több funkció után elnöke, a forradalmak bukása után nem találta helyét a fasiszta Magyarországon. Rosszul jövedelmező ügyvédi irodát vitt, majd 1926-ban Párizsban próbált szerencsét, írói ambíciói azonban nem hoztak sikert, egzisztenciát sem tudott teremteni Párizsban, így az egyedüli lehetőség a visszatérés volt. A 20-as évek második felének viszonylagos politikai konszolidációját kihasználva, összefogva az itthon maradt galileistákat, s élvezve az emigráltak, főleg Polányi Károly támogatását, 1927-ben megindította lapját, melyet a Vámbéry Rusztem szerkesztette Századunk irodalmi testvér-organumának szánt. A kb. 800–1000 példányban megjelenő, utcai árusítástól eltiltott folyóiratot egy kis baráti kör terjesztette. Mikor a szellemi közöny és az anyagi kimerülés miatt hamarosan megszűnt, Rubin László az Együtt c. szocialista orientációjú lapban jelentette be A Láthatár megszűnését s a formai fuzionálást,<sup>6</sup> ami azonban nem jelentett egyben eszmei egyesülést is Nagy Lajos lapja részéről.<sup>7</sup>

A máig is legtalálhatóbb portrét Illyés Gyula festette Rubin Lászlóékról: „egy nyomtalanul eltűnt magyar generáció egyetlen hírnöke ő . . . Az a háború előtti ifjú generáció ez, amely Ady és társai akkori jóslatait lett volna hivatva megvalósítani. Az az eszmei generáció, amely ma már csak ijesztő példa arra, hogy a történelem igenis meg tud fojtani, halálra tud ítélni egy nemzedéket . . . Ennek a hősi generációnak álmai villannak fel Rubin László gondolataiban . . .”<sup>8</sup> Illyés szociológiailag és pszichológiailag is jól mutatott rá a kispolgári radikális kör anakronisztikusságának tragikumára, hiszen ez a nemzedék az Ady-korban valóban a haladás fősodrában harcolt, baloldali forradalmiságuk a magyar társadalmi fejlődés főtendenciáját erősítette s lendületét és pátoszát is ebből merítette. A két világháború közötti időszak nem a megvalósult polgári demokratizmus Magyarországot jelenti, s lényegében helytelennek bizonyult a KMP stratégiája a proletárdiktatúráról, mint közvetlen célkitűzésről. Objektíve tehát egyáltalában nem volt retrográd eszmékör a fasiszta Magyarországon a polgári radikalizmus. Mégis: a Horthy-uralommal szembeni erőtlensége, forradalmiságból reformizmusba váltása, közmopolitizmusa és elvont etikai jellegű világgéppé szublimálódása, a proletárszocializmus nyílt tagadása stb. végeredményben a főtendenciából a perifériára — noha haladó irányú mellékvágányra — sodorta a mozgalmat.

E nemzedék elszigetelődése a magyar társadalom súlyos szervei bajaira utal, melyek jelentős tényezői voltak annak, hogy a magyarság védtelenné vált a fasizmussal szemben. S hogy ez mennyire így lesz, már előre felismerte az 1928-ban „búcsúzó” Rubin László: „Egy közönyös polgárnemzedék nő az országban, mely 1914-ből nem okult és tájékozatlanul sodródik új végzete, 1934 felé.”<sup>9</sup> A magyarázat persze nem helytálló, de az önértékelés mégis találó: „A Galilei Kör alapító-nemzedéke ma harmincöt-negyvenéves emberek. A sokezer diák zöme csendes közpolgár, aki a kenyérkereső malomban tapos mindennap egy szürke napot. A Körnek intézményes maradványa nincs. Hatása elmállott. Lesz-e belátható időn belül Magyarországon mégegyszer szerepe a társadalomtudományilag képzett, művelt és tisztaszándékú girondistáknak?”<sup>10</sup>

## II.

A folyóirat szépirodalmi anyagának minősége nem haladja meg a 20-as évek haladó baloldali lapjainak középszerűsége, egy-két „nagy nevet”, de egészében kevés maradandót felmutató színvonalát; Illyés Gyula költői jelentkezése<sup>11</sup> a Nyugat-beli 1928-as első publikálás előtt, valamint három József Attila vers<sup>12</sup> érdemel csupán külön említést.

<sup>5</sup> Rubin Lászlóról és a folyóiratról több szóbeli információt kaptam dr. KENDE Zsigmondtól és RUBIN Pétertől, melyekért ezúton mondok köszönetet.

<sup>6</sup> RUBIN László: Miért szűnt meg a Láthatár, vagy Búcsú a nyájas polgároktól. Együtt 1928. március II. évf. 2. sz. 1–3.

<sup>7</sup> Az Együtt-ről és a két lap viszonyáról lásd egy kis dolgozatunkat. ItK 1969/470–476.

<sup>8</sup> ILLYÉS Gyula: Rubin László: A tizenkét Júdás. Nyugat 1930. I/151–152.

<sup>9</sup> RUBIN I. m. 3.

<sup>10</sup> RUBIN László: A Galilei Kör története. Századunk 1928/469.

<sup>11</sup> ILLYÉS Gyula: Angyali köszöntés, Száműzött, Szomorú béres. L I/11–12.

<sup>12</sup> József Attila: „Mikor a szeretők . . .” (Dalocksa), Isten, Erősödik. L IV–V/20–21.

A folyóirat átlaganyaga főleg „illusztratív”, irodalomszociológiai és eszmetörténeti okokból érdekes: szembetűnő példája, éppen sikertelenségében, a perspektívát veszített, de etikus értékeit és politikai illúzióit mégis őrző és hirdető kispolgári attitűdnek. Dán György, Lanátor Pogány Ferenc, Lesznai Anna, Szegi Pál és Vezály István versei, Bódog András, Németh Andor, Rubin László, Sinkó Ervin, Szánthó Dénes és Vitéz Miklós novellái egy töről fakadtak. Sok közös tartalmi és formai sajátosság bizonyítja e művek alapvetően közös indíttatását. Döbbenetes borzalmak álom- és víziókeretben, mélylélektani montázsok harsogó tézisondandóval, a kispolgári alávetettség, bizonytalanság és tehetetlenség groteszk-tragikomikus önfintorai, elmosódó hangulatiságú lírizálások, parabolikus ellenzékiesség, elmélázó magány és absztrakt szépségkultusz — ekként írhatnánk körül e művek esztétikai világát. S mindez a legmodernebb művészi eszközökkel, a szabad asszociációk, az expresszionista lázadás, a naturalista és dokumentatív-tényirodalom, a prózavers kötetlensége segítségével stb. van megformálva. Statisztikailag is szembetűnő az álom- és vízióhelyzetek, a betegesen dadogó éri-alanyú versmondatok, a halál képzetkincse s a szerep-szimbólumok nagy száma.

Pl.: „Már a halál vár csak...”<sup>13</sup>  
 „Én fázom itt. Sziromtalan  
 bánat a kövek bánata...”<sup>14</sup>  
 „És már itt vagyok én is, ténfergek a szavak erdejében...”<sup>15</sup>  
 „Öröm nincs  
 A halál tréfa,  
 Az élet szürke bús korom.  
 A szív korhad  
 S az arany — az arany nincs sehol.”<sup>16</sup>

Említhetnénk a novellák cselekményvázát, sőt nyelvi s truktúráinak számos elemét is, mindezek ugyanabba az irányba mutatnak; különösen, ha az anyagot kitágítjuk *A Láthatáron* kívülre, beleszámítva Rubin László egész szépirodalmi termését s a többiek életművét is. Nem e művek esztétikai problematikussága itt a döntő, hanem irányultságuk: a magányos, a korviszonyokkal elégedetlen, a nagyvárosi kapitalizmus elidegenítő világában bizonytalanná vált értelmiségű kispolgár lázadó-szubjektivista avagy moralizáló-tételes kiütkeresése. A dinamikus társadalmi életközeg, mindenféle tényleges perspektíva eltűnése az egyéniség szétbomlását, az emberi integritás felszakadását eredményezi a művészi világképben; a cselekvés-nélküliség patológikus-extrém avagy elfojtott lírai kiütkeresésbe torkollik, s az álom- és vízióhelyzetek uralomra jutásával az élet elvi értelmetlenségét is sugallja.<sup>17</sup>

Sok az analóg vonás a Nagy Lajos-i kispóza 20-as évekbeli metamorfózisai, a kisember kegyetlenül önmarcangoló kifigurázásával, naturalisztikus-szenyvtelen művészi ábrázolásával. Az expresszionista és a szimultán novella stílusa, tételes fabulája jellemzi *A Láthatárt* és az egész rubini prózát is — s mégsem csupán a művészi formátumon, az írói tehetésen múlott az alapvető értékkülönbség kettejük között. Egy rokon életközeg ellenére szembetűnő a *művészi elválás társadalmi-ideológiai* motivációs bázisa is: a plebejus forradalmár, a KMP-vel szimpatizáló, a proletárszocializmust perspektívaként átélő Nagy Lajos túl tudott emelkedni a kispolgári tehetetlenség pusztá regisztrálásán.<sup>18</sup> Ezzel szemben pl. Rubin László *Egy ember, aki tőke és kamat* c. regénye hiába őriz mégannyi rokonvonást is a *Leckével*, a *Jeremiáival* s a többi Nagy Lajos-i szatírával, nagyrészt éppen az ő társadalmi-emberi dinamizmusának nélkülözése miatt válik művészileg csupán erőtlen, bár szándékában kegyetlenül erős antikapitalista pamfletté.

A kispolgári radikalizmus elméleti-politikai nézeteinek ellentmondásossága, társadalmi anakronisztikussága szétbomlasztja a művészi világképet: az *antikapitalista lázadó szubjektívítás modernsége valamint a naturalista jelenektől harsogó elvont moralizáló didaxis kibékíthetetlen feszültséget, belső diszkrépanciát szül*. Mindezek a művészi problémák persze nem vezethetők le mechanikusan a világnézeti és társadalmi ellentmondásokból, hiszen döntő az alkotói formátum, a kiemelkedő művészi egyéniség hiányának szempontja is. De a szubjektív és objektív aspektus érintkezése mégis tagadhatatlan.

Máig ható érvénnyel mutat rá erre a kérdésre, a rubini próza jellegére Illyés recenziója az író novelláskötetéről; „Ezek a novellák elsősorban nem irodalmi eszközökkel akarnak hatni:

<sup>13</sup> Lesznai Anna verse. L II/8.

<sup>14</sup> SZEGI Pál: Szegénységben, szomorúságban. L III/9.

<sup>15</sup> DÁN György: A gondolat versei. L III/9.

<sup>16</sup> VEZÁLY István: Aranyások. L II/19.

<sup>17</sup> Lásd erről a kérdésről: EGRI Péter: Álom, látomás, valóság. Bp. 1969.

<sup>18</sup> Vö. a legújabb Nagy Lajos irodalom megállapításai.

mindegyik fölé egy társadalmi szemlélet horizontja borul a maga fényességével vagy sötétségével... Az élet mikrokozmosza helyett itt az életnél is fontosabb azonban az érzelmeik mikrokozmosza... Ezek a novellák egy-egy gondolatból, csaknem egy-egy tételből születtek. Valamennyinek éles, élesen vádló morálja van..."<sup>19</sup>

### III.

Aligha lehet egy töredékévfolyam alapján tudatos irodalompolitikai-kritikai-esztétikai koncepciót kikövetkeztetni egy folyóiratról. Mégis szembetűnik néhány markáns jelenség, mindenekelőtt az a tény, hogy *A Láthatár* a *Nyugat* két világháború közötti liberális l'art pour l'art főtendenciájával szemben egy radikális, társadalmi elkötelezettségű irodalmat vall eszményének, noha ez nem jelenti azt, hogy kritikai rovata eleve színvonalasabb is a *Nyugaténál*.

Mint kritikusok legtöbbször éles szemmel érzékelik azt a társadalmi szituációt, amely — az elemzett kispolgári-radikális világkép keretei között — oly ellentmondásosan realizálódott a művészi megformálás során, néhány lappal odább (van tehát, mégpedig szembetűnő ellentmondás a két rovat között).

Pl. Wildgans drámáiból teljes joggal hiányolják a katarzisteremtő nagy szenvedélyeket, az egyértelmű válaszokat, s rámutatnak e művészi problematikusság világnézeti-esztétikai okaira, a polgári individualizmus válságára is.<sup>20</sup> Sőt, a szociáldemokrata Bánóczy László egy nagyobb marxista igényű cikkben lényegében helytállóan, szinte piscatori mélységgel foglalkozik a színház válságával: „A színház válsága csak függvénye a társadalom válságának, a színházi kultúra gyógyulásához tehát a társadalom gyógyulásán keresztül visz az út.”<sup>21</sup> A 100%-mozgalomhoz közel kerülő Lanátor Pogány Ferenc pedig nyílt elkötelezettséget valló realista mércével közelít egy igénytelen polgári regényhez.<sup>22</sup>

Szegi Pál a fiatal költők egyik legígéretesebbjeként üdvözli Fodor Józsefet,<sup>23</sup> Csécsy Imre pedig egy — materialista alapú — mikroesztétikát fejt ki a forma, az anyag és a világnézet viszonyáról, noha olykor vitatható következtetésekkel. Kritikusai konklúziója azonban rokonszenves: „A regényíró anyaga az ember... Így a regényíró kénytelen tudomást venni arról, hogy van társadalom, hogy vannak gazdasági, hatalmi, szerelmi és mindenféle erkölcsi problémák. És kell, hogy legyen álláspontja, hite, öröme, haragja e kérdések és feleletek iránt, még akkor is, ha szóban sohasem szól is hozzájuk...”<sup>24</sup>

*A Láthatár* két legszínvonalasabb kritikai írásában Rubin László Babits *Halálfiát*,<sup>25</sup> Németh Andor pedig Kosztolányi *Édes Annáját*<sup>26</sup> elemzi máig is érvényes megállapításokkal. Folyóiratszemelejkük<sup>27</sup> sajátos, de az eddig bemutatott elvekhez következetes orientációt mutat a magyar irodalmi viszonyok megítélésében. A *Nyugat* heroikus, olykor forradalmi harcát ma is aktuálisnak érzik, noha hiányolják egykori lendületét. A *Pandorában* hiába keresik az újat és az eredetit, a szenvedélyesen kritikus művészi attitűdöt; a Kassák-féle *Dokumentumban* pedig, érdemei elismerése mellett éppen azt bírálják, hogy „csupán újítás, — csak épp az újulás hiányzik. Az ember társadalmi újulása. Kassák mellévág, kikapcsol. A formák közt siklik. Az »érdekesség« világában él, szép klisék közt. A dolgok lelke ez? Szegénységünk, támogatásunk, kitagadottságunk, vagy a jobb jövő vonala? Bélista és a gondolat szabadság ügye? Európa rendb hozatala?...” (Ezzel *A Láthatár* előlegezte azt a nagy Kassák-vitát, amelyik hamarosan kitért a 100%, az *Együtt*, a *Munka* és a többi baloldali folyóirat között.)

Nem a bírálatok igazságértéke fontos most tehát, hanem az a kritikus viszonyításrendszer, amely a lap e máig is legmaradandóbb, legértékesebb rovatát, a polgári radikális művészet-kritikának e — bár mégoly töredékes — szép kísérletét körülbástyázza.

### IV.

Egy külön, de semmiképpen sem irodalomtörténeti aspektusú dolgozatot igényelne e kispolgári-radikális csoport társadalomtudományi-politikai eszmerendszerének és tevékenységének részletes felmérése és értékelése. Hangsúlyozni sem kell ennek az irodalomtudomá-

<sup>19</sup> ILLYÉS Gyula: Rubin László: A tizenkét Júdás. I. h.

<sup>20</sup> ANDAI Ernő: Wildgans polgári drámái. L IV—V/31—34.

<sup>21</sup> BÁNÓCZY László: A színház válsága. L I/18—20.

<sup>22</sup> LANÁTOR POGÁNY Ferenc: Andai Ernő: Soha ilyen tavaszt...! L IV—V/42.

<sup>23</sup> SZEGI Pál: Fodor József: Lihegő erdők. L IV—V/43—44.

<sup>24</sup> CSÉCSY Imre: William Clissold világa. L III/26—29.

<sup>25</sup> RUBIN László: Babits Mihály: Halálfiat. L IV—V/37—40.

<sup>26</sup> NÉMETH Andor: Kosztolányi Dezső: Édes Anna. L II/30—31.

<sup>27</sup> Folyóiratok. L I/31—32.; Új folyóiratok, régi hangok. L II/1—2.

nyon túlmutató, de általa is használható aktuális jelentőségét — a polgári radikalizmus két világháború közötti története mégis megiratlan mind ez ideig.<sup>28</sup>

A *Láthatár* egyik legfontosabb érdemét a kortársi polgári irodalmi lapokkal szemben éppen komplexitásában, nyílt és határozott irányú társadalomtudományi-politikai érdeklődésében kell látnunk. Nem részletezhetjük a folyóirat anyagának mintegy felét kitevő politikai cikkek eszmei tendenciáját, ennek főbb mozzanatai egyébként is viszonylag röviden kiemelendők:

Úgy látják, hogy az első világháború és a forradalmak bukásának korszaka tragikus módon nem kényszerítette okulásra a társadalmakat, hiába bizonyosodott be vélekedésük szerint a „marxizmus bukása”, s hiába lepeződött le a polgárság fegyveres „helytállásának” igazi arculata, az európai népek mégis a fasizmus és bolsevizmus között örlődnek, e két véglet felé polarizálódva. Mindezekkel a „dogmákkal szemben” a polgári demokratizmus „általános emberi” frázisait, az „emberi egység hitét” vonultatják föl tiszteletreméltó etikos tartással, de naiv társadalom- és történelemszemlélettel. Keserűen látják mozgalmuk anakronisztikusságát: „Polgári bátorság, — első csengésre úgy hangzik, mint egy letűnt kor erénye. Ma, fasizmus és bolsevizmus közt, a társadalmi hitvallás forradalmi és ellenforradalmi verettől izzik, s a nagy küzdőutak közé ékeltek kis ösvényen ballagó polgár békét, szabadságot és demokráciát cipelő régi batyujával nem serkentő eszmény...”<sup>29</sup> A múlt századi liberalizmus az eszményük, de ezt az arisztokratizmusból radikálisan kispolgári-demokratikus irányba akarják fejleszteni. „Egy törhetetlen népi front az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig”, a nacionalizmussal szemben egy „etikos” kozmopolitizmus, a magánkistulajdonon alapuló, de bizonyos esetekben a kollektívizálást is szükségesnek tartó gazdaságpolitikai „koncepció”; a munkásság, parasztság és kispolgárság politikai együttműködése a bernsteinizmus és a francia polgári radikalizmus közös platformján — ezek legfontosabb elképzeléseik. A kispolgári teoretizálás következetes társadalombírálaton nyugszik s nemcsak a fasiszta Magyarországra, hanem még az eszményeiket jobban megközelítő nyugati polgári demokráciákra vonatkozóan is. Állandó félelmük és szövetségkeresésük a fasizmussal szemben indokolt, s még ha elvi bizonytalansága és középutas következetlensége miatt joggal bírálható is, őszinte „népfrontos” szándékai miatt kétségtelenül pozitívan értékelhető.

Érdekes egyébként, hogy demokrácia-eszményüket saját táborukból, az emigráns Polányi Károly részéről is érte önkritikus bírálat,<sup>30</sup> azt hangoztatva, hogy a főveszélyként jelentkező s igazi arculatát még meg sem mutatott fasizmussal szemben „a demokráciának olyan elvont eszméje, amely az osztálytagozódás, a vallás, a háború, az erőszak valóságai mellett fölünyesen” elmegy, impotenssé válik.

Központi problémájuk, különösen Rubin Lászlónak, a „szocializmus” és a bolsevizmus, vagyis a polgári-kispolgári és a marxista proletárszocializmus szembeállítás. Itt lényegében továbbfejlesztik a Jásziéknál is már erős hangot kapott kistulajdonosi, reformista, etikai szocializmus-konceptiót, mely éppen az alapkérdésekben, a tulajdon és a hatalom kérdésében egyeztetetlenül össze a tudományos szocializmussal. Feudalizmus- és kapitalizmus-ellenességük ekként a szabadverseny liberalizmus, egy naiv osztályfeletti szimbiozisz platformjáról kétségtelenül vesztik komolyságából, de demokratizmus-igényük őszintesége mégis értékelendő tény. A fasiszta Magyarországon ennek a polgári radikalizmusnak is kétségtelenül haladó tartalma van; a nagy vonzerővel rendelkező szocializmus, s általában valamiféle kollektívizmus komoly szükségességének felismerése még polgári radikális alapon is, még eszmei-politikai zavarossága ellenére is egy pozitív perspektívát jelentett.

Rubin László Jászi Oszkár Polgári Radikális Pártját akarja egy fábiánus jellegű Polgári Szocialista Párt megalakításával feléleszteni,<sup>31</sup> s a *Láthatár* bukása után a *Századunkban* folytatja fejtegetéseit a „szocializmus”-ról, Bernstein és Henrik de Man nyomán.<sup>32</sup>

Károlyi Mihályt tekintik politikai példaképüknek, nem véve azonban tudomást arról, hogy a „vörös gróf” ekkor már szoros kapcsolatban van az illegális KMP-vel, s lényegében a proletárdiktatúra és a szovjetbarátság platformján áll. Néhány év múlva nyilván is bekövetkezik a törés Károlyi és a magyar polgári radikalizmus képviselői között: a *Századunkban* Jászi

<sup>28</sup> A korábbi szakaszok feldolgozása azonban így is messzemenő ideológiatörténeti és értékelési szempontokkal szolgál: MÉREI Gyula: Polgári radikalizmus Magyarországon. 1900—1919. Bp. 1947.; SZABÓ Imre: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon. Bp. 1955.; FUKÁSZ György: A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez. Jászi Oszkár ideológiájának bírálat. Bp. 1960.; TÖMÖRY Márta: Új vízeken járok. Bp. 1960.; valamint mindenekelőtt LUKÁCS György és RÉVAI József közismert tanulmányai.

<sup>29</sup> RUBIN László: Szász Zoltán, a bator polgár. L III/1—2.

<sup>30</sup> POLÁNYI Károly: A magyar demokrácia célkitűzéseiről. L II/10.

<sup>31</sup> A marxizmus megbukott, de élen a szocializmus. Indítvány Polgári Szocialista Pártok alapítására. L IV—V.

<sup>32</sup> RUBIN László: A szocializmus átalakulása. Századunk 1931/401—415.; A szocializmus helyzetképe. Uo. 1934/161—166.

Oszkár kel ki az „áruló” Károlyi ellen,<sup>33</sup> s ezt a bírálatot ekkor Vámbéry Rusztem köre, ideértve Rubinékat is, közvetve vagy közvetlenül, de fő kérdéseiben elfogadta.

A *Láthatár* nemzedéke tehát a két világháború között a forradalom előtti polgári radikalizmusnak megközelítőleg a Jászi nevével fémjelvezhető ágát vitte tovább, irányzatuk a munkásosztállyal való minden szimpátiája, egyértelmű antifaszizmusa és Horthy-ellenessége, sőt radikálisan demokratikus törekvései ellenére sem talált közösséget, akcióegységet a forradalmi munkásmozgalommal. Bázisuk a 40-es években tovább szűkült, s csak néhány legkiválóbbjuk, pl. Csécsy Imre, Vámbéry Rusztem, Zsolt Béla stb. nevei mutattak a népi demokráciát Jászaival ellentétben elfogadó, végre szövetségesként fellépő késői szélsőbal polgári radikalizmusra.

Mindössze egyetlen kérdés-komplexumot ragadunk ki még: az értelmiség és a szocializmus viszonyának problematikáját. Jásziék az ún. lateinerekre, a szellemi proletáriátusra akarták bízni szocializmusuk és a munkásosztály vezetését, mondván hogy „...csak intellektuális és morális teljes értékek emelhetik fel a mozgalmat”.<sup>34</sup> A továbbélő értelmiségcentrizmus bizonyos értelemben szükségszerű reakció volt az SZDP antiintellektualizmusára, sőt a KMP szektás tévedéseire is, noha mindez nem menti e polgári koncepció antimarxista tartalmát. A 20-as évek végén széles viták robbantak ki e témában a baloldalon belül, a Századunkban pl. Vámbéry Rusztem,<sup>35</sup> A *Láthatár*ban Bárd Imre<sup>36</sup> foglalkozik a kérdéssel, s az utóbbi számos helyes szempontot is felvetett, különösen a proletáriátus osztályérdeke szempontjából is jogulatlan szektás értelmiségellenesség megvilágítása terén. A helyes marxista választ a problémára a 100% adta meg,<sup>37</sup> noha tény, hogy a provokatív indulat és különösen a KMP gyakorlata — ha menthető is az illegálitás kényszerhelyzetével — nem mindig szolgálta a helyes lenini elvek megvalósulását.

## V.

Mi volt a társadalmi bázisa A *Láthatárnak* s általában a két világháború közötti szűk, de jellegzetes polgári radikalizmusnak? Közhely, hogy a magyar társadalmi fejlődés egyik leg-szembevetőbb görce volt egy aránytalanul nagy városi kispolgári réteg kitermelődése. Jól látták ezt Rubinék is,<sup>38</sup> noha éppen a lényegről feledkeztek meg, arról, hogy ez a réteg alapvetően burzsoá jellegű.

E réteg haladó intelligencia-sávja, mely személyes életsorsában és ideológiájában nagyrészt az 1919 előtti polgári radikalizmusból táplálkozott, egy sajátos ellenzéki, harmadikutas eszmei-politikai-esztétikai koncepció megőrző-újratemtését vállalta. Az arculatváltozás is szembevető azonban a folytonosságon belül: a bukott forradalmak és a nyílt fasizálódás miatti elerőtlenedés, beszűkülés, defenzívába szorulás, a kispolgári jelleg erősödése; a határozott antifaszizmus, de a jobboldallal szembeni egyre bizonytalanabb moralizáló ellenállás gyengesége, márcsak a bolsevizmustól való rettegésük miatt is. Mindezek ellenére a haladó baloldali polgári értelmiség számunkra sok tekintetben ma is tanulságos, példát is adó rétegének tekinthetjük e csoportot.

Ahogy Pándi Iona bebizonyítja,<sup>39</sup> a radikális, baloldali irányú változás követelése mindenképpen politikai, társadalmi és morális értéket jelentett a fasiszta Horthy-rezsim idején, figyelembevéve a munkásmozgalomban jelentkező elhajlásokat és a Szovjetunióról érkező tendenciózan ferdített, de objektivitásukban is polgárriasztó híreket. Pozitívumai ellenére azonban kényszerű-tragikus passzívulódás lesz e réteg sorsa; a kispolgári demokrácia nem képviselt, mert nem is képviselhetett jelentős politikai-ideológiai erőt, a nagy tömegek együtt sodródtak az uralkodó ideológiával.<sup>40</sup> „Az egész korszaknak egyik központi kérdése: a régi típusú, a formális demokrácia válsága — írja Lukács György. — Ebből a válságból azonban két kivezető út van: az egyik előre vezet, a népi demokrácia vagy a szocialista demokrácia felé, a másik visszafelé”, a fasizmus útján.<sup>41</sup> Ennek az *alternatívának a fel-nem-ismerése, de a pozitív kiút felelős és értékes keresése teszi bukásában is rokonszenvenssé A Láthatárt és körét.*

<sup>33</sup> JÁSZI Oszkár: Aloktribizmus és bolsevizmus. Századunk 1930/490—503.

<sup>34</sup> Jászi Oszkár levele Szabó Ervinhez. Idézi FUKÁSZ: i. m. 247.

<sup>35</sup> VÁMBÉRY Rusztem: Az értelmiség szocializmusa. Századunk 1929/1—20.

<sup>36</sup> BÁRD Imre: Intellektuelek a munkásmozgalomban. L II/14—16.

<sup>37</sup> TAMÁS Aladár: Munkásosztály és intelligencia. 100%. 1929. ápr. II. évf. 7. sz. A folyóirat antológiakiadása: Bp. 1964. 326—330.

<sup>38</sup> RUBIN László: Miért szűnt meg A Láthatár, vagy Búcsú a nyájas polgároktól. Együtt 1928/2. 1—3.

<sup>39</sup> PÁNDI Iona: A magyar haladó értelmiség néhány irányzata a betelthi konszolidáció éveiben. Párttört. Közl. 1965/2. 160.

<sup>40</sup> Lásd erről: BALÁZS Béla: A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében. Bp. 1958.

<sup>41</sup> LUKÁCS György: A magyar irodalom egysége. „Irodalom és demokrácia” c. k. Bp. 1948\*. 181.

Rubin László az *Együttben* búcsúzott a nyájas polgároktól: „Őszintén bevalljuk, hogy tervünk nem sikerült.”<sup>42</sup> A 100% ezt követően könyörtelen éleslátással számolt le *A Láthatár* képviselte kispolgári illúziókkal,<sup>43</sup> s marxista igénnyel mutatott rá Rubinék világszemléletének lényegére és társadalmi gyökereire. De a türelmetlenül taszító, a szükségszerűen éles kritikai hangot is túllépő megbélyegzés (pl. az, hogy ugyanolyan reakcióis *A Láthatár*, mint az ún. feudális szocialisták szolidaritizmusa stb.), az, hogy még csak fel sem ismerte a 100% bennük a potenciális antifasiszta szövetségest, erkölcsi becsületességük és felelősségük szektás kétségbevonása („gerinctelenek” stb.) — mindez súlyosan ártott a magyar haladó, baloldali irodalom és mozgalom igazi és tisztázó erejű politikai-ideológiai vitáinak s a későbbi antifasiszta akcióegységnek, ahogy erről Szabolcsi Miklós is ír a 100% kapcsán.<sup>44</sup> S ha a főtendenciát a forradalmi szocialista irodalom és az ezen az eszményen nyugvó kritikai mérce képviselte is (s ebben kiemelkedő szerepe volt a 100%-nak), színvonalas irodalompolitikai tájékozódása, ellentmondásos, de fontos tanulságokat nyújtó szépirodalma s mindenekelőtt a polgári radikális mozgalom történelmi-erkölcsi-emberi értékei indokolhatóvá teszik, hogy egy pillantást vetettünk *A Láthatárra*, Rubin László folyóiratára.

Agárdi Péter

### Féja Géza irodalomszemléletéről

Féja Géza 1936-ban írhatta irodalomtörténete első részét, a *Régi magyarságot*, s a következő évben jelentette meg a csehszlovákiai Tátra kiadó.<sup>1</sup> A korabeli kritika és az irodalomtörténeti értékelés egyaránt ezt a művet tekinti Féja irodalomtörténeti munkássága legmaradandóbb darabjának, legalábbis az 1945 előtti periódusból. Nem mintha „hibátlan” mű lenne. Eklektikus koncepciójában pozitívista és szellemtörténeti elemek vegyülnek, irodalmunkat a lényegében változatlan nemzeti lélek kifejeződésének tekinti; a források felhasználása ebben is publicisztikusan nagyvonalú; az idealista szemlélet is, a szaktudományi eredményeit lekicsinylő és figyelmen kívül hagyó felületesség is részes abban, hogy gondolati következetlenségek és tárgyi tévedések szép számmal akadnak benne. Miért látjuk mégis értékek, miért sorolták a kortársak is a tudományos progresszió alkotásai közé?<sup>2</sup> Mindenekelőtt azért, mert legerősebb szólama a demokratikus irány: az elnyomott nép vágyainak, gondolatainak, harcainak visszhangját keresi és találja meg az 1772-vel lezárt régi magyar irodalomban. Kedvenc korszaka a reformáció (terminológiájában protestantizmus), a megelőző társadalmi mozgalmak — laikus vallásosság, Dózsa-felkelés — irodalomba mentés-émeletését, a világias humanizmus megmagyarosodását látja benne. Felfedezés-számba menő portrékat rajzol a XVI. század íróiról, költőiről, az erdélyi emlékirat-írókról. Minderre célozva állapítja meg Bodnár György, hogy „vállalkozásában egy plebejus szemléletű irodalomtörténet lehetősége rejlett”.<sup>3</sup>

De e lehetőség valóra váltását hiába keressük irodalomtörténetének későbbi kötetében. A harmincas évek végén aktuálisabb feladatok kötik le erejét. Még 1937-ben megjelenik a *Viharsarok*, majd — cikkek százain kívül — a *Dózsa György* és a *Móricz Zsigmond* c. kötetek.<sup>4</sup> A Móricz-portréban tükröződik már a népi írók egyik csoportjának az a válságos ideológiai fordulata, amelynek legfőbb motívumai a Márciusi Front felbomlása, a világháborús hangulat, később a visszacsatolások és a magyar fasizmus nyílt terrorja voltak, meg az értelmiségünk zömére jellemző elbizonytalanodás, szellemi zavarodottság. 1941-ben Féja átdolgozva adja ki újra a *Régi magyarságot*, s a következő két évben belül három új irodalomtörténeti művet publikál. *A felvilágosodástól a sötétedésig* címen az 1772 és 1867 közötti korszakot, *Nagy vállalkozások kora* címen a kiegyezéstől az 1930-as évekig tartó szakaszt mutatja be.<sup>5</sup> Külön kis

<sup>42</sup> RUBIN: i. m. 3.

<sup>43</sup> TAMÁS Aladár: Cipruslombok helyett — egy sírhalom. 100%. 1928. ápr. I. évf. 7. sz. id. köt. 230—232.

<sup>44</sup> Lásd erről SZABOLCSI Miklós bevezetőjét a 100% idézett antológia-kiadásához.

<sup>1</sup> Vö. FÉJA G.: Szabadcsapat. Bp. 1965. 226—227.

<sup>2</sup> Többek között GAÁL Gábor (Korunk 1937. 896—897.), BÁLINT György (Magyarország 1937. 221. sz.), FEJTŐ Ferenc (Szocializmus 1938. 35—42.), KERESZTURY Dezső (ItK 1939. 78—80.) írt róla elismerő kritikát.

<sup>3</sup> A magyar irodalom története (kézikönyv), VI. Bp. 1966. 97—98.

<sup>4</sup> Mindkettő Budapesten, 1939-ben jelent meg.

<sup>5</sup> Hivatkozásaink a következő kiadásokra vonatkoznak: F. G.: Régi magyarság. Harmadik kiadás. Bp. 1943; F. G.: A felvilágosodástól a sötétedésig. Bp. 1942; F. G.: Nagy vállalkozások kora. Bp. 1943. Mindhárom mű a Magyar Élet kiadásában jelent meg.